

Людмила ПРОКОПЧУК

КОМПАРАТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ІЗ ЗООНІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ В ЕПІЧНИХ ТВОРАХ ІВАНА БАГРЯНОГО

Визначено структуру й функціонально-семантичне навантаження компаративних фразеологізмів із зоонімичним компонентом, уживаних в епічних творах Івана Багряного. Розмежовано традиційні (узуальні, загальнонародні) й індивідуально-авторські фразеологізми. Проаналізовано індивідуально-авторські модифікації компаративних фразеологізмів: лексичну заміну компонентів фразеологізму, поширення його компонентного складу.

Ключові слова: *компаративні фразеологізми, традиційні компаративні фразеологізми, індивідуально-авторські компаративні фразеологізми, семантичні модифікації, структурно-семантичні модифікації.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку вітчизняної науки позначений пильною увагою науковців до вивчення лінгвістичних одиниць – маркерів етнокультурних та етносоціальних особливостей світогляду українського народу. До національно-значущих мовно-естетичних феноменів належать фразеологізми, які слугують активним образотворчим чинником художнього мовлення, забезпечуючи емоційність, експресивність тексту. Прикладом майстерного використання традиційних фразеологізмів та оновлення фразеологічних образів слугує епічна проза Івана Багряного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Художній доробок І. Багряного ось уже понад два десятиліття перебуває в центрі наукових зацікавлень філологів, проте погоджуємося з Максимом Балаклицьким, який, проаналізувавши наукові дослідження про письменника, стверджує, що «говорити про достатню міру осягнення або хоча б спопуляризованості його мистецької спадщини не доводиться» [1, 6]. Вилучені з культурного обігу, твори І. Багряного тривалий період перебували поза увагою як літературознавців, так і мовознавців. Лише наприкінці ХХ століття з'являється низка лінгвостилістичних праць, автори яких різноаспектно зробили спробу дослідити мову прозових творів І. Багряного, зокрема її лексичне багатство (М. Братусь, Н. Сологуб, О. Чумак), стилістичний синтаксис (Н. Ладиняк, Л. Прокопчук), майстерність викладу (О. Клещова) та ін. Проте осягнення особливостей ідіостилю пись-

менника неможливе без з'ясування специфіки авторського фразеовживання, серед усього компаративних фразеологізмів, що й зумовило **актуальність** нашої наукової розвідки.

Мета статті – простежити особливості функціонування компаративних фразеологізмів із зоонімичним компонентом в епічних творах І. Багряного. Для досягнення поставленої мети потрібно розв'язати низку **завдань**: виявити компаративні фразеологізми; здійснити їхній структурно-семантичний та функціонально-стилістичний аналізи; з'ясувати шляхи трансформації індивідуально-авторських компаративних фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу. Фразеологізми є одним із невичерпних джерел посилення експресивності викладу думки, тому до них часто вдаються майстри художнього слова. Проте особливим розмаїттям експресивно-емоційних та оцінних нюансів відзначаються компаративні фразеологізми, які в науковій літературі ще називають «стійкими порівняннями». Під *компаративними фразеологізмами* розуміємо «стійкі й відтворювані, частково або цілісно пересміслені експресивні одиниці мови, які, маючи формальні ознаки компаративності, представлені порівняльними зворотами або іншими порівняльними конструкціями» [2, 8].

Вивчення компаративних фразеологізмів у художніх творах, з одного боку, дозволяє з'ясувати динаміку форм таких висловів у різних консітуаціях, з іншого – простежити стилістичний потенціал їхніх оказіональних трансформацій.

Як свідчить досліджуваний матеріал, Іван Багряний досить активно використовує компаративні фразеологізми (КФ), найчисленнішу групу з-поміж яких становлять одиниці із зоонімичним компонентом. Серед них виокремлюємо такі тематичні групи:

- назви тварин: *Ти чого повзеш, як черепаха?* (I, 295); *Душа летіла, як сокіл, а ноги, перемагаючи надзвичайні труднощі, не поспішали вже, плутались у хащах* (II, 52);

- назви птахів: *Хіба так з рушницею поводяться? Чого він заглядає в неї, як сорока в кістку?* (II, 83); *Бідолашна дружина губилася з жаху, б'ючись, мов чайка, об сиру землю* (I, 104);

- назви риб і плазунів: *Довго б'ється, як риба об лід, об білу пелену снігу* (I, 383); *Гнучка, як вузь, граційна, як мавка, вона тайла в собі дивну силу, ця дівчина* (II, 120).

Структурно-семантична своєрідність компаративних фразеологізмів полягає в тому, що характеристика якості або дії відбувається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, які здебільшого вводяться сполучниками *як, мов, немов, наче, ніби, неначе* та ін. Структура КФ становить своєрідний комплекс взаємопов'язаних компонентів, що заміщують позиції конкретизатора (основа порівняння), порівняльної (компаративної) частини (образ порівняння; те, з чим порівнюють). Обидві позиції бувають здебільшого вербалізовані, хоча основа порівняння може бути й імпліцитною (прихованою).

Беручи до уваги структурні ознаки компаративних фразеологізмів, в аналізованих творах виокремлюємо такі моделі :

- конкретизатор-дієслово + порівняльний компонент-іменник: *Значить, він внутрішньо, підсвідомо визнає всю безвихідність і трагізм своєї ситуації, і саме тому думка десь **б'ється, як пташка**, в сліпому метанні, надіючись на якесь там химерне щастя, на якусь дірку* (III, 58); *Так нав'ючилися, **як верблюди**, і вийшли на вулицю* (II, 178);

- конкретизатор-дієслово + порівняльний компонент-предикативна одиниця: *І **заховався** (Соломон), **як равлик у мушлю**, остаточно задивившись у себе самого нерухомо* (I, 96); *Але протиснутись не могла, **застрягла** на півдорозі, **як муха в смолі**, й одчайдушно загукала хрипким, шиплячим голосом* (III, 337); *Це вже Мокієнко, – він був акуратний і хоч писав, **як курка лапою**, і не любив взагалі писати, та любив відвантажувати* (II, 140);

- конкретизатор-прикметник + порівняльний компонент-іменник у формі наз. відм.: *Це презирство відчуває майор П., і через те він **червоний, як рак**, від розгубленості чи від образу* (III, 240); *Він був манюсінський і **чорний, як жучок**, замурзаний, обдертий, не мав абсолютно нічого, ніяких речей, як і Андрій* (III, 352); *А один був здоровенний, **як бугай**, – ходив у центрі, а все менше сновигало навколо нього, він, як гора, межі всіх* (II, 151);

- конкретизатор-дієприслівник + порівняльний компонент-іменник у формі наз. чи непр. відм.: *Якого ж він чорта дає себе роздавити, **упершись, як осел?!*** (III, 207).

Лексико-семантична основа порівнянь, як і лексична система мови художнього тексту загалом, відтворює логіко-понятійні універсалії художнього мислення автора. Ці універсалії в конкретних вербальних реалізаціях формують мовну картину світу письменника. «У виборі об'єктів порівняння, – слушно зауважує Л. Голоух, – виражається спосіб мислення письменника, його художнє чуття, уміння з безлічі вражень та асоціацій виділити найбільш вагоме, істотне» [4, 16]. Кількісно вирізняється група компаративних фразеологізмів із зоонімічним компонентом, які увиразнюють психологічний портрет персонажів. Вони концентровано, лаконічно передають інформацію, вказуючи не лише на зовнішні ознаки, й на внутрішній стан людини. Прикметно, що письменник мало уваги приділяє характеристиці зовнішності своїх героїв, натомість акцентує на їхніх емоційних переживаннях, поведінці: *Йому вже сто років, він **білий, як лебідь**, в традиційній полотняній сорочці й таких же штанах, ще й широченних, як ті штани запорозькі* (III, 277); *Азік бравував назовні презирливою посмішкою, але вона йому не вдавалася, він зиркнув швидко по камері й раптом **почервонів, як рак**, – на нього всі дивляться, а перед ним лежить мертвяк, з яким треба разом спати!* (III, 129).

Вибір зооніма, на нашу думку, зумовлений нерозривним зв'язком з етнокультурою українського народу, відображенням у мовних одиницях його ставлення до навколишнього світу. Позитивну художньообразну інформацію передають компаративні фразеологізми із зоонімами *голубка, голуб, сорока, кінь:*

Що є кращого в світі, як образ ніжної, **як голубка**, прекрасної, як сонце, милої й лагідної, як пестливий весняний вітер, жінки?! (ІІІ, 64); Давид зворушливо й наївно розповів про свою справу і було видно, що перед владою й «партією» він був невинний і чистий, **як голуб** (ІІІ, 238); Босонога, розмальована потом дівчина, що виявилась веселою русявкою та ще й Марійкою Морозівною, стрекотала, **як сорока**, закрутивши Наталкою (ІІ, 101).

Виразно негативною семантикою позначені компаративні фразеологізми із зоонімами **козел**, **щур**, **верблюд**: Тут Кутузов шарпнувся, стрибнув убік і папічно побіг, подався стрімголов, вистрибом, **як козел** (І, 304); Вони [люди] порпалися нишком у тих руїнах, **немов щури**, то тут, то там (І, 87); Тепер вони [люди] воруються, **мов щури**, немов опановані екстазом доруйновування зруйнованого, дикою, розпачливою жаждою грабунку, жаждою з відчаю (І, 87).

Досить часто автор, творчо переосмислюючи узуальні фразеологізми, вдається до їхніх модифікацій – оказіональних перетворень структури та семантики фразеологічних одиниць з певною стилістичною настановою.

Традиційно виокремлюють дві групи таких трансформацій: семантичні та структурні [3]. Більш поширеними в аналізованих творах є структурно-семантичні модифікації компаративних фразеологізмів, які полягають у заміні компонентів фразеологізму словами чи вільними словосполученнями; поширенні компонентного складу КФ чи, навпаки, його скороченні.

Найчастіше письменник вдається до лексичної трансформації (субституції), у межах якої ми вирізнили: цілеспрямовану заміну одного компонента загальнономовного фразеологізму іншим елементом, як-от: Пісня б'ється, як птах у домовині (ІІ, 287) – пор.: б'ється, як пташка в клітці [5, 14]; Ні таки, вона бігає, як коза замість стриба, як коза [5, 189].

Для конкретизації змісту Іван Багряний дуже часто доповнює зафіксовані словниками стійкі сполуки факультативними частинами, які виступають своєрідним уточненням, сприяють розвитку основної ідеї. Визначальним способом такої трансформації є введення додаткових компонентів задля увиразнення зображуваного: А «мушкетери» **дивились** на великого начальника, **мов вірні пси**, чекаючи, чим скінчиться його тарабанення пальцями по шахівниці (І, 131); Максим знову виходив на ганок і дивився, як метушилися на левадах і ген по засніженому болоту люди, **мов збожжевілілі чорні комашки** (І, 107).

У творах Івана Багряного часто натрапляємо на поєднання кількох типів структурно-семантичних модифікацій. До прикладу, у реченні Він метався, плутався в темряві між деревами й куцями, що стояли в воді, **кидався** наосліп, відчайдушне, **мов пташка**, що потрапила в кімнату й **б'ється в усі боки крилами**, в надії **натрапити випадково на дірку**, що **врятує** (І, 334), спостерігаємо одночасно заміну й залучення додаткових компонентів до складу компаративного фразеологізму. Мешканці експресу **метушилися**, як сарана на озимині: **все те дихало емоції, айкало, ойкало, плюскоталось у воді і розкупувувало шпарко омулі...** (ІІ, 36).

Майстерне використання ускладнених способів модифікацій фразеологізмів увиразнює, конкретизує висловлювання, посилює експресивність та емоційну насиченість. Видозміну компаративних фразеологізмів письменник здебільшого використовує для створення бажаного стилістичного ефекту – досягнення емоційної чи експресивної виразності, що посилює інтерес читача, зосереджує увагу на змісті, проблематиці твору.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, компаративні фразеологізми із зоонімічним компонентом, уживані в епічних творах Івана Багряного, створюють особливі конкретно-чуттєві картини, які відображають народнопоетичне мислення митця, а також засвідчують його знання народнорозмовних джерел літературної мови. Різноманітні за структурою та лексико-семантичним наповненням компоненти, такі порівняння розширюють межі художнього опису, увиразнюють авторську оповідь, надаючи їй додаткових семантичних та стилістичних відтінків. Зазначаючи різноманітні трансформації, компаративні фразеологізми виступають вагомим чинником індивідуальної творчої манери письменника.

Перспективними аспектами дослідження є вивчення способів та прийомів семантичних і структурно-семантичних трансформацій компаративних фразеологізмів у художньому дискурсі І. Багряного.

Література

1. Балаклицький М. Іван Багряний як літературна постать / М. Балаклицький // Багряний І. Вибрані твори / І. Багряний ; [упоряд. М. Балаклицький]. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 5–41.
2. Баранник Н. О. Сутність та структурні особливості компаративних фразеологізмів сучасної української мови / Н. О. Баранник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. – 2014. – № 10. – Т. 1. – С. 8–11.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна обробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 156 с.
4. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с.
5. Гурін І. Образне слово. Постійні народні порівняння / Іван Гурін. – К. : Дніпро, 1966. – 222 с.
6. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект) / Л. В. Прокопчук. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2005. – 131 с.
7. Сологуб Н. М. Біблійні образи в художній творчості І. Багряного / Н. М. Сологуб // Мовознавство. – 1993. – № 1. – С. 43–47.
8. Сологуб Н. М. Естетична значимість синтаксичної організації художнього тексту (на матеріалі прози І. Багряного) / Н. М. Сологуб // Проблемні питання синтаксису : [зб. статей]. – Чернівці, 1997. – С. 164–167.
9. Чумак О. Г. Художньо-семіотична парадигма у мовотворчості І. Багряного / О. Г. Чумак // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського державного лінгвістичного університету. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – Вип. 4. – С. 221–226.

References

1. Balaklytskyi M. Ivan Bahrianyi yak literaturna postat / M. Balaklytskyi // Bahrianyi I. Vybrani tvory / I. Bahrianyi ; [uporiad M. Balaklytskyi]. – K. : Smoloskyp, 2006. – S. 5–41.
2. Barannyk N. O. Sutnist ta strukturni osoblyvosti komparatyvnykh frazeolohizmiv suchasnoi ukrainskoi movy / N. O. Barannyk // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiia. – 2014. – № 10. – T. 1. – S. 8–11.
3. Bilonozhenko V. M. Funktsionuvannia ta leksykohrafichna obrobka ukrainskykh frazeolohizmiv / V. M. Bilonozhenko, I. S. Hnatiuk. – K. : Nauk. dumka, 1989. – 156 s.
4. Holiukh L. V. Porivniannia yak strukturno-stylistychnyi komponent khudozhnoho tekstu : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01. «Ukrainska mova» / L. V. Holiukh. – K., 1996. – 20 s.
5. Huryn I. Obrazne slovo. Postiini narodni porivniannia / Ivan Huryn. – K. : Dnipro, 1966. – 222 s.
6. Prokopchuk L. V. Porivniannia v strukturi prostoho rechennia (semantyko-funktsionalnyi aspekt) / L. V. Prokopchuk. – Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2005. – 131 s.
7. Solohub N. M. Bibliini obrazy v khudozhnii tvorchosti I. Bahrianoho / N. M. Solohub // Movoznavstvo. – 1993. – № 1. – S. 43–47.
8. Solohub N. M. Estetychna znachymist syntaksychnoi orhanizatsii khudozhnoho tekstu (na materialii prozy I. Bahrianoho) / N. M. Solohub // Problemni pytannia syntaksy : [zb. statei]. – Chernivtsi, 1997. – S. 164–167.
9. Chumak O. H. Khudozhno-semiotychna paradyhma u movotvorchosti I. Bahrianoho / O. H. Chumak // Naukovyi visnyk kafedry YuNESKO Kyivskoho derzhavnoho linhvistychnoho universytetu. – K. : Vydavnychiy tsentr KDLU, 2001. – Vyp. 4. – S. 221–226.

Джерела фактичного матеріалу

- I – Багрянний І. Вибрані твори / Іван Багрянний ; [упоряд., автор передм. та приміток М. Балаклицький]. – К. : Смолоскип, 2006. – 687 с.
- II – Багрянний І. Вибрані твори / Іван Багрянний ; [вступ ст., упоряд. і прим. Г. М. Жуковська]. – К. : Книга, 2007. – 368 с.
- III – Багрянний І. Сад Гетсиманський / Іван Багрянний. – К. : Наук. думка, 2001. – 548 с.

Прокопчук Людмила. Компаративные фразеологизмы с зоонимическим компонентом в эпических произведениях Ивана Багряного. Определена структура и функционально-семантическая нагрузка компаративных фразеологизмов с зоонимическим компонентом, употребляемых в эпических произведениях Ивана Багряного. Разграничены традиционные (вузальные, общенародные) и индивидуально-авторские фразеологизмы. Проанализированы индивидуально-авторские модификации компаративных фразеологизмов: лексическая замена компонентов фразеологизма, распространение компонентного состава фразеологизма.

Ключевые слова: компаративные фразеологизмы, традиционные компаративные фразеологизмы, индивидуально-авторские компаративные фразеологизмы, семантические модификации, структурно-семантические модификации.

Prokopchuk Liudmyla. Comparative idioms with zoonymic component in the epic works of Ivan Bagryanyi. *The article is devoted to comparative idioms with zoonim component, that are used in the epic works of Ivan Bahrianiy. Their role in the formation of individual author's style is considered. The basic structural models and the functional-semantic capacity of comparative idioms are defined. The article shows the specificity of their use. The traditional (nationwide) and individual author's phraseologies are differentiated. The research gives the analyz of the structural-semantic modifications (transformations) of the comparative idioms.*

Key words: *comparative idioms traditional comparative idioms, individually author's comparative idioms, semantic modification, structural-semantic modification.*